

Tadeusz Szulc

SPOSOBY WYNAGRADZANIA POBORCÓW PODATKOWYCH
W POLSCE
OD SCHYŁKU XIV DO XVIII WIEKU

ARTEN DER ENTLOHNUNG DER STEUEREINNEHMER IN POLEN
VOM ENDE DES XIV. JH. BIS ZUM XVIII. JH.

— Wstęp. — Systemy wynagradzania poborców. — Zasady pobierania spisnego.
— Ewolucja systemu wynagradzania poborców. — Wnioski.

— Einleitung. — Systeme der Entlohnung der Steuereinzahler. — Grundsätze der
Einziehung von Quittungsgebühren. — Evolution des Systems der Entlohnung der
Steuereinnahmer. — Schlußfolgerungen.

I

O wynagrodzeniu poborców od chwili wprowadzenia w 1374 r. stałego podatku nie pisano wiele. Literatura nie zajęła się również okresem późniejszym, to jest od połowy XV w., kiedy to wprowadzono praktykę częstszego uchwalania podatków nadzwyczajnych. Aby zilustrować stan wiedzy na ten temat, przytoczmy kilka poglądów wyrażonych tak w starszych, jak i zupełnie niedawno publikowanych pracach z zakresu historii skarbowości.

Jan Rutkowski pisząc o wydatkach przeznaczonych na utrzymanie kancelarii Aleksandra Jagiellończyka, stwierdzał, iż „do pewnego stopnia [obejmowały one — T.S.] koszta administracji skarbowej; nie wyczerpują jej jednak, należy tu bowiem doliczyć pieniądze dawane poborcom przynoszącym do skarbu pewne kwoty”¹. W ten ogólnikowy spo-

¹ J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH 1909,

sób autor sygnalizował zagadnienie wynagrodzenia poborców za ich pracę.

Z kolei Roman Rybarski w publikacji poświęconej skarbowości czasów Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III Sobieskiego pisał: „Poborcy otrzymują wynagrodzenie uchwalane przez sejmik, względnie biorą na swoją korzyść różne opłaty (kwitowe od kwitu, lub pewien procent od zebranej sumy)”². Jest to wypowiedź niejasna. Na jej bowiem podstawie można wnioskować, że jeżeli place poborców nie zostały ustalone przez sejmik, to poborcy wówczas brali różne opłaty... Wniosek powyższy jest niezgodny z wymową źródeł, o czym będziemy pisać niżej.

Można by przypuszczać, że nowsza literatura historyczno-prawna przynosi szczegółowsze ustalenia na interesujący nas temat. Henryk Karbownik przyjął, iż w XVI w. „Poborcy otrzymywali wynagrodzenie ze skarbu [państwa? — T.S.] [...] gdy rozliczyli się z zebranego podatku”³. Pogląd ten uściślił Władysław Pałucki stwierdzając, że od czasów

R. XXIII, s. 76. **Skróty użyte w przypisach:** AA — *Acta Aleksandra*, ed. F. Papée; **Acta Krak.** — Akta sejmikowe województwa krakowskiego; **AGZ** — Akta Grodzkie i Ziemskie; **AH** — *Acta Historica X, Lauda sejmików ziemii dobrzyńskiej*, wyd. Fr. Kulczycki, Kraków 1887; **AKH** — Archiwum Komisji Historycznej; **AKP** — Archiwum Komisji Prawniczej; **Arch. Sang.** — *Archiwum Książy Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. Z. L. Radziwiński, B. Gorczak, II, 1284—1506, Lwów 1888; **AT** — *Acta Tomiciana*; **CDP** — *Codex Diplomaticus Poloniae*; **CE XV** — *Codex Epistolaris saeculi XV*; **CIP** — *Corpus Iuris Polonici*; **EHGP** — *Encyklopedia historii gospodarczej Polski*; **HPPP** — *Historia państwa i prawa Polski*; **IMT** — *Iura Masoviae Terrestria*, ed. J. Sawicki; **IP** — *Ius Polonicum*, ed. J. W. Bandtkie; **KDMp** — *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*; **KDWp** — *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*; **KH** — „Kwartalnik Historyczny”; **Lauda** — *Dzieje Ziemi Kujawskiej [...] Lauda i instrukcye 1572—1674*, ed. A. Pawiński, t. 2—5, Warszawa 1888; **Mon. Iur. II** — *Monumenta Iuris Matricularum Regni Poloniae codices saeculo XV conscripti*, t. 1, *Liber distinctus numero 10 annorum 1447—1454*, ed. A. Graniczny, W. Mysławski, Varsoviae 1914, nr 29; **SIŚr** — *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. S. Plezia; **SPPP** — *Starodawne prawa polskiego pomniki*; **VL** — *Volumina Legum*; **ZNUJ** — „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”.

² R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, s. 40.

³ H. Karbownik, *Ciążary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980, s. 112, z odesłaniem do IP, s. 254 (poprawnie, s. 284). We wskazanym miejscu znajdujemy jeden z artykułów nieszakanych z 1454 r. i jego edycji z 1496 r., ustanawiającego zakaz pobierania spiśnego (XXVI *Spisne abogatur*; XXII *De inscriptionibus alias napisne*) z uwagą, że pobieranie wynagrodzenia zagrożono karą 3 grzywien. Badacz traktuje ów zakaz jako generalny, gdy tymczasem pobieranie spiśnego w XV—XVI w. nie było ujmowane jednolicie, o czym będziemy pisać niżej. Z kolei w innym miejscu H. Karbownik pisząc o płaceniu w 1381 r. poborców poradnego z okazji wypisania kwitu podat-

Aleksandra „poborecy otrzymywali wynagrodzenie [...] od zebranej sumy”⁴. Ponieważ autor omawia organizację władz skarbowych w okresie od XIV do XVIII w., należałoby sądzić, iż przedstawiony system opłacania egzaktorów był obowiązujący aż do końca istnienia szlacheckiej Rzeczypospolitej. Czy tak było w istocie? Wreszcie Tadeusz Brzeczkowski, zajmujący się podatkami zwyczajnymi w XV stuleciu, pisząc o poradnym w dobrach kościelnych w roku 1381, przyjmuje: „Wyznaczono nawet wynagrodzenie dla poborców podatków w majątkach klasztor-nych w wysokości 1 grosza z łanu od wsi”⁵. Badacz ten następnie wskazuje, że dla XV w. „Brak przekazów określających wynagrodzenie poborców podatków zwyczajnych, w przeciwieństwie do poborców podatków nadzwyczajnych”⁶. Jednak nie podaje żadnych informacji odnośnie do wynagradzania tych ostatnich.

Jak zatem wyglądało opłacanie osób wybierających świadczenia podatkowe na rzecz państwa w okresie od XIV do XVIII w.?

Możliwości teoretyczne nagradzania działalności poborców podatkowych przedstawiają się następująco:

a) opłacani są oni przez panującego po odprowadzeniu zebranych należności do skarbu:

b) wynagrodzenie to może być również wyznaczone przez sejm lub sejmik.

Tu istnieje dwójaka ewentualność: wynagrodzenie ustala się poprzez wyznaczenie określonej kwoty (ryczałt), bądź przez wyrażenie płacy w stosunku procentowym do zebranej kwoty podatkowej (prowizja).

c) trzeci sposób sprowadza się do utrzymywania poborców z pieniędzy podatników.

Oczywiście możliwe, że albo równoległe, bądź w następstwie chronologicznym, posługiwano się różnymi sposobami opłacania poborców. Tak też w źródłach znajdujemy potwierdzenie, iż egzaktorów wynagradzano z pieniędzy podatników, jak i z zebranego podatku (tak w postaci z góry określonej kwoty, jak i procentowej).

kowego spiśnego, nie utożsamia jej z wynagrodzeniem dla poborców otrzymywanym z tytułu ich działalności (*ibidem*, s. 58—59).

⁴ EHGP II, s.v. *skarbowość*, s. 280 (autor W. Pałucki) — bez podania źródeł, co wynika z charakteru wydawnictwa.

⁵ T. Brzeczkowski, *Podatki zwyczajne w Polsce w XV wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1982, Historia XVIII, s. 42. Nasuwa się tu wątpliwość, czy było to wynagrodzenie z łanu czy od wsi? Autor odsyła do: J. Matuszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach kościoła w Polsce do roku 1381*, Poznań 1936, s. 130—131, gdzie podano, iż poborcy otrzymywali po 1 gr od wsi.

⁶ Brzeczkowski, *Podatki...*, s. 52. Nie wyjaśnił, czy zasada wynagradzania poborców w dobrach klasztor-nych odnosiła się także do poborców w dobrach szlacheckich.

Wskazówki o zasadzie wynagradzania osób wybierających podatki z domeny królewskiej wydają się być zawarte w pochodzących ze schyłku panowania Kazimierza Wielkiego⁷ postanowieniach skierowanych do starostów:

Item de mandato domini Regis statuimus, quod nullus Capitaneorum sive Procuratorum videlicet in terra Cracoviensi, Sandomiriensi, Syradiensi, Lanciensi, Cuyawien-si, Dobrinensi, Russiae, ac aliorum tenutarum, alio modo non debet [sic!] vivere in tenentis regalibus, nisi tantummodo de laboribus agrorum, alodiorum poenarum, molendinorum, lignorum decimarum, sub poena colli ac omnium bonorum. Et omnes proventus censuales et exactionum, integraliter domino Regi debet praesentare ad thesaurum [...] Item statuimus firmiter, quod omnes proventus, qui proveniunt in toto regno Poloniae, qui vulgariter nuncupantur Berne, omnes, sub poena colli ac omnium bonorum, Capitanei, Procuratores et ceteri officiales, debent reservari pro thesauro domini Regis⁸.

W pierwszym ze statutów nakazywano starostom, wielkorządcom i zarządcom wszelkich dóbr królewskich w ziemiach krakowskiej, sandomierskiej, sieradzkiej, łęczyckiej, kujawskiej, dobrzyńskiej i na Rusi, aby utrzymywali się z robocizny i dochodów w naturze, świadczonych z łąnów kmiecych i folwarków, jak też z wpływów pochodzących z młynów, kar, dziesięciny drzewnej. Natomiast wszelkie wpływy z tytułu czynszów pieniężnych i podatków odprowadzane miały być w całości do skarbu monarszego pod groźbą kary gardła i konfiskaty dóbr. Podobnie — według drugiego mandatu — podatek gruntowy z łąnów chłopskich zwany „berna” miał być przez starostów, wielkorządców i innych urzędników zachowany dla skarbu królewskiego⁹. W warunkach funkcjonowania gospodarki czynszowej, gdy odczuwany był brak pieniądza, monarcha dążył do zapewnienia napływu jego do skarbu, pozostawiając urzędnikom, do których należało gromadzenie królewskich podatków, jako wynagrodzenie dochody z innych źródeł. Pamiętamy przy tym, że ani

⁷ Z. Kaczmarczyk datuje wzmiankowane statuty (idąc za: St. Kutrzeba, *Wybór źródeł do historii ustroju Polski*, z. 1, Kraków 1922, s. 101) na lata 1368--1370. (*Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. 1, *Organizacja państwa*, Poznań 1939, s. 125). Wskażmy, iż badacz ten nie zajmuje się zagadnieniem wynagrodzenia poborców.

⁸ SPPP I, s. 226.

⁹ *Loc. cit.* Zdaniem Kaczmarczyka, władca pragnął w ten sposób zapobiec nadużyciom i zapewnić sobie większe dochody, jak też podnieść znaczenie monety królewskiej. (*Monarchia...*, s. 126, 189). Według J. Bardacha, celem mandatu było utrzymanie kursu monety polskiej, tą drogą zarazem usiłowano wprowadzić obowiązek przyjmowania należności wyłącznie w tejże monecie, HPPP I, s. 469. Podobnie ujął J. Wyrzowski, podkreślając iż panującemu zależało na utworzeniu pieniężnego skarbu państwowego. (*Kazimierz Wielki*, Wrocław 1982, s. 168).

dla starostów, ani innych zarządców dóbr królewskich¹⁰ ściąganie podatków nie było ani jedynym, ani zasadniczym obowiązkiem.

Zmiany w zakresie opłacania wzmiankowanych urzędników następują już po śmierci Kazimierza Wielkiego. Dowiadujemy się o tym z wydanych przez Ludwika Węgierskiego na rzecz instytucji kościelnych w 1381 r. przywilejów:

Volumus etiam et ex innata benignitate decernimus pretextu recolligendo pecunie nullus Notariorum seu etiam ministerialium quitquid [sic] exigat seu requirat nisi unum grossum de quolibet villa¹¹.

Poborcy przy ściąganiu od duchowieństwa poradnego mogli domagać się opłaty w wysokości 1 gr od wsi, nie więcej. Nowy monarcha wprowadzał system, w ramach którego przerzucał koszty wynagrodzenia aparatu podatkowego na podatnika. Potwierdzenie stosowania tego sposobu opłacania urzędników w dobrach duchowieństwa, także w XV w., znajdujemy w uchwale synodu piotrkowskiego z 24.10.1464 r. Powołując się na nią, Piotr Pniewski, administrator archidiecezji gnieźnieńskiej, wzywał duchowieństwo dekanatu zbarskiego do złożenia *subsidium charitativum*, informując zarazem:

Volumus insuper quatenus singuli collectores pro singulis quittanciis et laboribus medio grosso sint contenti¹².

Zezwalamo poborcom na pobranie opłaty za wystawiane podatnikom kwity, poświadczające zapłacenie kontrybucji i za wykonaną pracę. Dla

¹⁰ Kaczmarczyk wskazuje, iż w dokumencie z 30.05.1365 r. wymieniony został *collector regalium exactionum*. Zdaniem badacza, był on specjalnym urzędnikiem wielkorządcy, zbierającym królewskie daniny, które wielkorządca odsyłał panującemu na analogicznych zasadach jak starostowie. (*Monarchia...*, s. 130, z odesłaniem KDMp I, 277). Urzędnik ów wymieniony jest wśród świadków dokonywanej przez opata klasztoru cystersów w Andrzejewie, Gerarda, czynności prawnej. Poza wymienioną godnością świadka, nie wiemy nic, na czym polegała jego funkcja.

¹¹ CDP 3, nr 164. Na zagadnienie wynagrodzenia poborców uwagę zwrócił Matyszewski, (*Immunitet...*, s. 130—131), za nim idą: M. Zgórnjak, (*Relikty średniowiecznych powinności skarbowych na wsi małopolskiej XVI—XVIII wieku*, Warszawa 1959, s. 67); Brzeczowska, (*Podatki...*, s. 42). Spiśne wybierano również w dobrach ziemskich świeckich. Pośrednio mówi o tym generalna klauzula przywileju piotrkowskiego z 1388 r., adresowana do poborców, zakazująca pobierania spiśnego przy okazji poboru poradnego; zob. przyp. 16. Można domniemywać, że opłacanie poborców spiśnym związane było z wprowadzeniem w 1374 r. stałego dwugroszowego poradnego.

¹² CE XV, III, nr 101; we wcześniejszym, bo z 24.10.1456 r., akcie Tomasz Strzępiński biskup krakowski, rozpisując kontrybucję wśród kleru, polecał *In signum solutionis quitantiam ab eisdem dominis collectoribus soluto ab ea uno grosso recepturi*, CE XV, I/2, nr 167.

państwa istotne było zebranie uchwalonych sum. Podatnika interesowało natomiast poświadczenie, że wywiązał się z nałożonego nań obowiązku. Oczekiwał więc pokwitowania, które służyło jako środek umożliwiający odparcie ewentualnego zarzutu niepłacenia powinności:

*Qui vero terrigenarum pro prima vice pignorationis repercusserit, extunc vigore laudis, in praesenti conventionione conclusi, ad praesentiam tui, si nos tunc in terra tenuitae tuae praesentes non fuerimus, citari procures, et adhibito tibi terrae illius, quem facilius attingere poteris, castellano et iudice, aut sub iudice terrestris, eundem captives, et de castro exire non permittas, nisi fidei et honoris obligatione, aut cautione fidejussoria illum astringendo, data tamen per prius citato defensione iustitiae, alias expurgatione sua per quittancias aut registra collectoris audita*¹³.

Pokwitowanie, o którym była mowa w zacytowanym fragmencie uniwersału poborowego sejmiku nowokorczyńskiego z 6.10.1472 r., wyraźnie chroniło zatem przed groźbą ponownego poboru i egzekucją. Wypadki takie — o czym wiadomo z lustracji — zdarzały się: oto mieszkańcy wsi Lipińskie skarżyli się lustratorom, iż wybrano od nich wszystkie podatki, nie wydawszy im kwitu. „których się poborów znowu te różniejszy p. poborca u nich upomina”¹⁴.

System opłacania poborców przez spiśne¹⁵ nie utrzymał się długo. W roku 1388 Władysław Jagiełło w przywileju piotrkowskim, w części odnoszącej się do wybierania pokoszyckiego poradnego, postanawiał:

¹³ IP, s. 312.

¹⁴ *Lustracje województwa rawskiego XVII wieku*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1965, s. 193.

¹⁵ Nazewnictwo używane do wyrażenia tej instytucji jest nieliczne. Określenia łacińskie są ubogie: *descripcionalium* (1451 r. — VL I, f. 158, autorzy SŁŚr V, z. 5 (39) jako datę podają błędnie rok 1447; 1472 r. — IP, s. 312; 1506 r. — *Polskie statuty ziemskie* [...] (*Syntagmata*), oprac. L. Łysiak, S. Roman, Wrocław 1958, s. 168, pkt 9); *inscriptio* (1454 r. — IP, s. 284, pkt XXII). Na Mazowszu spotykamy termin *descripcionales seu quadrantales* (1448 r. — IMT I, nr 95). W źródłach napotykamy terminologię łacińsko-polską: *inscripcionales alias napisne* (1440 r. — KDWP V, nr 659); *notae seu spisne* (1465 r. — SPPP 3, s. 111, c. 389). Polskie nazewnictwo stanowią różne odmiany słowa „napisne” (1388, 1410, 1425, 1455, 1501, 1503, 1518 r. — M. Handelsman, *Przywilej piotrkowski 1388 roku. Szkic historyczno-prawny*, [w:] *Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism*, Warszawa 1966, s. 55, pkt 14; Arch. Sang. II, s. 76; Mon. Iur. II, nr 29; CE XV, II, s. 187, nr 149; AKP I, s. 163, pkt 23; III, s. 145, pkt 11; s. 403, pkt 21); „spyszne” (1454, 1496, 1511, 1524, 1564 r. — AKP V, s. 30, pkt 66; IP, s. 284; CIP III, s. 155, pkt 17, w wersji z 1524 r., pkt 14; VL I, f. 672. Była to terminologia aktów urzędowych: dyplomów królewskich, konstytucji sejmowych. W słowniku łacińsko-polskim Bartłomieja z Bydgoszczy umieszczono termin „zapyszne” (1532 r. — *Słownik* [...] *podług rkpsu z roku 1532*, wyd. E. Erzepka, Poznań 1900, s. 90). Zob. też: A. Zajda, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600 r.)*, ZNUJ 1979, Prace językoznawcze, z. 60.

*Memoratus eciam exactor predictarum eciam pecuniarum pretextu note quod napisne dicitur nichil exigat atque tollat*¹⁶.

Król zakazywał pobierania spiśnego, zapewne dlatego, iż ziemianie nie byli zadowoleni z istniejącej sytuacji, w której poddani z ich dóbr płacili podatek na rzecz władcy i dodatkowo ponosili koszty utrzymania urzędników wybierających podatki. Zasygnalizujemy, iż zmiany w zakresie wynagradzania osób wybierających świadczenia na rzecz panującego zachodzą również na Mazowszu¹⁷. W porównaniu z Koroną nastąpiły one nieco później. Statut Bolesława IV, księcia czersko-warszawskiego, z roku 1448 zakazywał poborcom podatków i czynszów książęcych pobierania spiśnego¹⁸. Z kolei w przywileju z 1462 r. wydanym przez książęną płocką Katarzynę dla ziemian, postanawiano:

*Item exactores censuum nostrorum ducalium a descriptione alias spisne ab hominibus sive kmethanibus terrigenarum peccunias iam de cetereo non exigant, sed de pecunijs nostris ducalibus anno quolibet perpetuis temporibus prefati exactores videjice! Plocensis sex sexagenas, Wisznensis tres et Plonensis eciam tres sexagenas grossorum in medijs grossis tollent et levabunt*¹⁹.

Określono tu wyraźnie, że w miejscu spiśnego wypłacana będzie poborcom dorocznego czynszu²⁰ określona kwota ze skarbu książęcego.

Jak natomiast ustalona została kwestia wynagrodzenia poborców w Koronie? Dla I połowy XV w. posiadamy tylko nieliczne dane źródłowe. Wskazują one na sposób opłacania poborców duchownych wybierających dziesięcinę sześćoletnią, której część przeznaczona była dla monarchy polskiego²¹. Uchwała kapituły generalnej gnieźnieńskiej z 28.04.1449 r. postanawiała:

*Item dnus Administrator cum capitulo pro laboribus, quos fecit dnus Michael altaris ta domini cantoris exigendo pecunias regales contribucionis, donaverunt sibi IV marcas in medijs grossis*²².

¹⁶ KDWp III (Poznań 1879), nr 1873.

¹⁷ O pewnych analogiach w zakresie nakładania podatków zachodzących między Koroną a Mazowszem pisze J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 176, 179—180, 196, 203, 205 i n.

¹⁸ IMT I, nr 95. Zob. też Senkowski, *Skarbowość...*, s. 141.

¹⁹ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370—1526*, Wrocław 1962, s. 306, nr 7; zob. uwagę A. Wolffa do tego przywileju, s. 262. Przywilej ten potwierdził 3.05.1463 r. książę płocki Konrad III, JMT I, nr 114.

²⁰ Czynsz książęcy był podatkiem stałym, pobieranym corocznie w terminie do 11 listopada. Płaciła go ludność zamieszkała we wsiach i miastach prywatnych na Mazowszu: Senkowski, *Skarbowość...*, s. 106, 124 i n.

²¹ Karbownik, *Ciężary...*, s. 130.

²² *Acta capitularis gnesnensis, posnaniensis et vladislaviensis (1408—1530)*, vol. I, ed. B. Ulanowski, Kraków 1894, nr 1773.

W kolejnej uchwale tejże kapituły z 29.04.t.r. stwierdzano między innymi:

*Quitancia dno cantori super contribucione [...] Item eciam in distributis pro salario notarii pro cursoribus et papiro posuit VII marcas, I gr inclusis saccis pro pecuniis conservandis*²³.

Z braku innych źródeł przytoczmy jeszcze tekst uchwały kapituły krakowskiej z 24.04.1472 r.:

[...] *quiquidem dni collectores [...] pro labore suo de pecuniis dicte contribucionis debent habere per viginti marcas pecuniarum*²⁴.

Widzimy w świetle ostatniej uchwały (z 1472 r.), że niewątpliwie poborcy wybierający podatki w dobrach ziemskich kleru wynagradzani byli z zebranych pieniędzy. Dwa wcześniejsze zapisy *per analogiam* przemawiały za obowiązywaniem tej zasady. Powstaje tu pytanie, czy obowiązywała ona również egzaktorów wybierających świadczenia podatkowe w dobrach szlacheckich? W nielicznych uniwersałach poborowych z XV w. znajdujemy jedną tylko wzmiankę o wynagrodzeniu poborców. W uchwale podatkowej sejmiku wielkopolskiego w Kole ze stycznia 1458 r. stanowiono:

*Item collectores seu exactores sunt deputati in tota terra Poloniae et palatinatu utriusque, videlicet honorabilis dominus Andreas Rogalinski, canonicus cathedralis ecclesiae Poznaniensis, Philippus Sirkowski quorum pro labore suo XX. marcas*²⁵.

Nie wiemy, z jakiego źródła miała być wypłacona należna poborcom kwota 20 grzywien. Zarazem na podstawie tej jednostkowej informacji nie sposób stwierdzić, że w XV w. o płacach egzaktorów decydował sejmik.

W *Liber quitantiarum regis Casimiri* znajdujemy wpisy, które wskazują na rolę monarchy w tej kwestii. Przytoczmy z nich dwa. Pierwszy pochodzi z 26.08.1485 r.:

*Eodem die iudici predicto camenezensi dedit Maiestas Regia triginta marcas pecuniarum de exaccione lertonum pro serviciis annorum preteriti et presenti in exigendis exaccionibus factis, pro quibus eum nunquam remuneraverat sua Serenitas*²⁶.

²³ *Ibidem*, nr 1776.

²⁴ AKH 6, nr 163.

²⁵ IP, s. 304, pkt XV. Uwagę na to zwrócił W. Małcużyński, *Szkice z dziejów skarbowości polskiej*, „Ekonomista” 1915; Warszawa 1916, s. 52.

²⁶ *Liber quitantiarum regis Casimiri ab a. 1484 ad 1488* [Księga skarbową króla Kazimierza Jag.], [w:] *Teki Pawińskiego*, vol. II, Warszawa 1897, s. 50. O wynagrodzeniu zob. też m. in. s. 75 zapis z 18.11.t.r., s. 127; zapis z 24.01.1487 r. O zwrocie

Drugi z 19.01.1487 r.:

[...] *data est recognicio nobili Nicolao Szawyenski exactori gostinensi super viginti marcas pecuniarum, racione diligencie per eum circa exactionem ipsam facte, de quibus ipsum Maiestas Regia quitat*²⁷.

Podobny zapis zamieszczono w księdze skarbowej króla Aleksandra 18.07.1502 r.:

*Jacobo de Glinki capitaneo visnensi date sunt viginti quinque marce pecuniarum pro itinere ad Maiestatem Regiam facto, tum pro diligencia, quam fecit penes exigendis exactionibus recipiendis*²⁸.

Osoby wybierające podatki nadzwyczajne z dóbr ziemskich (wiarunkowy), jak też wybierające je z miast (szos. czopowe) wynagradzane być mogły przez króla za zebrane przez nich podatki, które odprowadzali do skarbu²⁹. Czy było to wynagrodzenie należne poborcóm, czy przejaw łaski królewskiej?

Dalsze wzmianki o oplacaniu poborców pojawiają się w niektórych uniwersałach w czasów Zygmunta I Starego. Wynagrodzenie dla tych urzędników z poszczególnych województw podaje konstytucja *Ordinatio contributionum publicarum exigendorum* sejmu toruńskiego z 30.12.1519 r., odnosząca się do wybierania podatków nadzwyczajnych. Ustawiano w niej wynagrodzenie dodatkowe:

Salarium annuum pro exactoribus designandum et quantum pro expensis unicuique exactori dari debeat ultra mercedem illi designatum: Cracoviensi quinquaginta mar-

kosztów poczynionych przez poborcę przy wybieraniu podatków, zob. s. 50; zapis z 18.09.1485 r. Nie wiemy, czy kwota ściśle odpowiadała owym kosztom, czy zawierało się w niej zarazem wynagrodzenie?

²⁷ *Ibidem*, s. 126.

²⁸ *Liber quitantiarum Alexandri regis ab a. 1502 ad 1506* [Księga skarbowa króla Aleksandra Jag.], Warszawa 1897, s. 23; zob. też s. 4 — zapis z 3.05.t.r. Uwagę na to zwrócił J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH 1909, R. XXIII, s. 76, przyp. 1. O zwrocie kosztów poniesionych przy ściąganiu świadczeń podatkowych zob. zapis z 5.01.1505 r. *Liber quitantiarum Alexandri regis*, s. 147. I w tym wypadku nie wiemy, czy do zwrotu kosztów nie dołączono wynagrodzenia.

²⁹ Z kolei uniwersał podatkowy sejmiku w Kele z 1489 r., wprowadzając pobór szosu i czopowego w miastach odnośnie do wynagrodzenia poborców szosu, postanawiał *item, quod quilibet exactor habeat pro salario annuatim quinquaginta marcas, quibus impensis omnibus oneribus satisfaciat* (CE XV, 1/2, nr 256). Nie wiemy, czy wynagrodzenie to pochodziło ze zgromadzonego podatku, i kiedy poborca je odbierał — być może następowało to przy odstawianiu zebranych pieniędzy do skarbu. Inaczej ustalone zostało wynagrodzenie dla poborców czopowego, które było podatkiem od produkcji *et loco expensarum et onerum recipiant pro se septimum quadrantem a vase* [*ibidem*].

*cae ratione salarii; eidem ratione expensarum quadraginta marcae. Poznaniensi ratione salarii quinquaginta marcae; eidem ratione expensarum quadraginta marcae [...]*³⁰.

Z kolei w uchwale sejmu krakowskiego z 19.03.1527 r. określono wynagrodzenie dla poborców wybierających podatek, tak w dobrach ziemskich świeckich, jak i kleru:

*Exactores in omnibus palatinatibus habebunt pro mercede et expensis suis id, quod in conventu Thorunensi est constitutum, et non plus, videlicet ambo exactores terrae et palatinatus Cracoviensi, spiritualis et saecularis, habebunt pro salario seu mercede annua et expensis XC marcas pecuniarum [...]*³¹.

Powstaje pytanie, czy poborca duchowny wybierał podatki także w dobrach ziemskich szlachty? Nie podejmując się rozwiązania problemu, wskazać możemy, iż w 1533 r. w ziemi kaliskiej poborcą uchwalonych wówczas podatków nadzwyczajnych był kanonik gnieźnieński Benedykt Izdbieński³².

W świetle cytowanych konstytucji podatkowych, opłacanie poborców przybrało charakter rocznego ryczałtu, w tych latach w których uchwalono podatki. Wówczas kwotę wynagrodzenia wyznaczał sejm przy uchwaleniu podatków. System ten funkcjonuje wobec zniesienia opłacania poborców przez podatników, w drodze zakazu pobierania spiśnego. Jednak zniesienie spiśnego w 1388 r. nie było respektowane, o czym świadczą jednoznacznie ponawiane ustawicznie zakazy adresowane do osób wybierających podatki; podejmowano je kolejno w latach: 1425, 1430, 1433, 1451, 1454, 1465, 1472, 1496, 1503, 1505, 1511, 1524³³. Wskaż-

³⁰ CIP III, nr 225, pkt 16.

³¹ AT IX, nr 72; zob. też IX, nr 74 z t.r.; X, nr 72 z 1528 r.; VL I, f. 551 z 1539 r.; II, f. 741 z 1567 r.; II, f. 1005 i 1036 z 1580 i 1581 r. Por. także uchwała synodu prowincjonalnego łęczyckiego z 1527 r. i synodów piotrkowskiego z 1557 i warszawskiego z 1561 r. w: *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI wieku*, zebrał B. Ulanowski, [w:] AKP I(1895), s. 50, V pkt 25; s. 128, art. 5; s. 142, art. 1.

³² AT XV, nr 124, 273. Zob. też przyp. 25.

³³ CE XV, II, nr 149 § 11; VL I, f. 92; f. 158, 377; IP, s. 267, 284, 312; *Correctura statutorum et consuetudinum Regni Poloniae [...]*, ed. M. Bobrzyński, Kraków 1874, s. 101, s. 389; AA, nr 296; *Syntagmata*, s. 168, pkt 9; CIP III, s. 155, pkt 17 statutów z 1511 r., oraz art. 14 statutów z 1524 r. Uchwałę przeciw pobieraniu spiśnego przez poborców podjęła kapituła plocka 2.02.1503 r. AKH 6, nr 522. Odmiennego zdania jest Karbownik, przyjmując, że zakazy pobierania spiśnego w XV w. były przestrzegane tak w posiadłościach szlacheckich, jak duchowieństwu diecezjalnego, i w stosunku do większości dóbr klasztornych. (*Ciężary...*, s. 58—59). Autor nie wskazał źródeł. Być może za podstawę do wniosku posłużyły postanowienia o zakazie pobierania spiśnego z lat 1430, 1447 (winno być 1451, zob. VL I, f. 158), 1496 i 1511, powołane w zdaniu wcześniejszym.

my, że analogiczny zakaz napotykaemy w dokumencie Władysława Jagiełły wystawionym dla osób prywatnych. Mianowicie w przywileju z 30.04.1410 r. nadanym dla panów z Dębna umieszczono passus odnoszący się do wolności podatkowej. I tu zakazywano pobierania spiśnego przy ściąganiu poradnego³⁴. Wymienione wcześniej zakazy pobierania tej opłaty odnosiły się do poborców wybierających zarówno podatki zwyczajne, jak i nadzwyczajne³⁵. A zatem w praktyce wynagrodzenie egzaktorów w XV w. składało się z dwóch części: z oficjalnej, pochodzącej z zebranego podatku (ryczałt), i drugiej pobieranej nadal wbrew prawu w postaci spiśnego³⁶.

Zakaz pobierania tej nieoficjalnej części wynagrodzenia, jakim było spiśne, znika w ciągu XVI w. Uniwersał podatkowy z 1564 r., odnoszący się do podatku podwodowego, zezwalał pisarzowi starościńskiemu na pobieranie spiśnego przy okazji składania przez miasta i wsie tego podatku³⁷. Nie dysponujemy źródłami, które pozwalałyby stwierdzić wprost, czy zezwolenie pobierania spiśnego dotyczy także innych podatków. Pośrednie dane zdają się wskazywać, że mogło ono być wybierane³⁸.

Istotniejsze jednak zmiany w zakresie wynagrodzenia poborców mają miejsce na przełomie XVI/XVII w. W uniwersale z 1591 r. postanawiano:

Salarii Poborcem y szafarzom takie nznaczamy, że od każdego złotego z iego Woiewodztwa, który z poborów wszelakich y czopowego przydzie, by też y czopowe

³⁴ Mon. Iur. II.

³⁵ T. Szulc, *Organizacja poboru podatków pokoszyckich do połowy XVI wieku*, CPH 1988, 40, z. 3, s. 68—69, 76.

³⁶ Argumentem przemawiającym za traktowaniem spiśnego nadal jako wynagrodzenie poborców było zatytułowanie uchwały wymierzonej przeciw pobieraniu spiśnego *De salariis ab exactionibus non exigendis*, AKP 5, s. 30(66). Z kolei w słowniku łacińsko-polskim Bartłomieja z Bydgoszczy z 1532 r. napotykaemy na podobne ujęcie terminu spiśnego „*Salarium*, zapłata, myto, *praemium pro mercede laboris etc.*, *dictum quasi solarium* zapyszne”, *Słownik [...] podług rkps z roku 1532*, wyd. B. Erzepka, Poznań 1900, s. 90.

³⁷ VL II, f. 672.

³⁸ W związku z przeprowadzeniem w 1557 r. na Litwie pomiary włócznej, dozwolono tam pobierać spiśne od włóki, zob. *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII przez J. Jaroszewicza [...]*, Wilno 1844, s. 257, art. XXXI — nie wiemy jednak, czy w tym przypadku spiśne związane było z wybieraniem podatków; *Lustracje wojew. podlaskiego 1570 i 1576 roku*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 4, 8, 72. Pobierali ją poborcy od włóki; zob. też *Księgi referendarskie*, vol. I, 1582—1602, wyd. I. T. Baranowski, Warszawa 1910, s. 16: „Spisnego z włóki jednej od wszystkich podatków jedno 1,5 pols. wydawać mają temu, kto to wybierać będzie”; *Dekret Zygmunta III pomiędzy [...] starostą suraskim a poddanymi suraskimi*, z 1592 r.

arendowane było, Poborca ieden szeląg [...] względem salaria y nakładow, brać maia³⁹.

Przypuszczalnie dotychczasowy sposób opłacania, polegający na wyznaczeniu z góry wynagrodzenia dla poborców, nie był efektywny, nie uzależniał on płac egzaktorów od wyników ich działalności. Ten mankament miał usunąć nowy sposób opłacania, czyniąc poborców bezpośrednio zainteresowanymi rezultatami ich pracy. Wynagrodzenie w tym wypadku byłoby formą prowizji, gdyż jej wysokość zależała od sumy podatku, którą zebrał i wpłacił do skarbu. Nie jest to jedyna nowość. Uporczywa praktyka pobierania wbrew prawu spiśnego spowodowała, iż zostaje ona ostatecznie uznana przez państwo szlacheckie. W 1618 r. uniwersał poborowy sejmu warszawskiego zezwalał poborcom i ich subkolektorom, obok salarium w postaci prowizji od zebranego podatku, pobierać kwitowe w wysokości nie większej niż 2 gr przy wystawieniu poświadczenia o zapłaceniu podatku⁴⁰. Koszty utrzymania aparatu poborców rozłożone zostały na państwo i podatników⁴¹.

Nasuwa się tu pytanie, czy istotnie spiśne i kwitowe można z sobą utożsamiać, czy też oznaczają dwie różne instytucje? Aby rozstrzygnąć wątpliwości, porównajmy teksty źródłowe, w których występują powyższe terminy. Oto przykładowe dwa teksty z XV w. odnoszące się do spiśnego.

Memoratus etiam exactor pecuniarum praedictarum praetextu note (quod napisne dicitur) nihil exigat, atque tollat et nihilominus litteris suis kmethones quittet de solutis⁴²,

Volumus etiam, quod notarii, tam nostras regales contributiones, quam etiam capitaneorum exigentes pecunias, ratione notae, alias spyszne, tam spiritualium, quam saecularium, nullatenus recipiant [...]⁴³.

Zabraniano poborcom przy wystawianiu kwitów podatkowych pobierania spiśnego.

Z kolei źródła odnoszące się do XVII-wiecznego kwitowego brzmią:

³⁹ VL III, f. 1394; z kolei w konstytucji z 1593 r. postanowiono: „Salaria tym poborcom maia być rachowane, od każdego złotego po groszu iednemu: z którego salarium iuż y koszt odwożenia pieniędzy do skarbu odprawować maia”, VL II, f. 1423; podobnie: f. 1575 z 1602 r.; f. 1593 z 1603 r.; f. 1658 z 1607 r.; f. 1694 z 1609 r.; III, f. 66 z 1611 r. Wskażmy, że za panowania Zygmunta III 1 zł dzielił się m. in. na 30 gr, co stanowiło 90 szelągów, tym samym 1 szeląg równał się 1/3 gr; zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 600.

⁴⁰ VL III, f. 343; analogiczne ujęcie w konstytucji *Salarium poborcom w W. X. Litew.* z 1616 r., VL III, f. 318.

⁴¹ Uwagę na to zwrócił A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w epoce królów elekcyjnych 1572—1795*, t. 1, Warszawa 1888, s. 170—171.

⁴² VL I, f. 92 z 1430—1433 r.

⁴³ IP, s. 267 z 1454 r.

[...] aby od kwitów nie więcej jedno po groszu jednemu pp. poborcy brali sub poena⁴¹;

[...] aby kwitowe, które przy podatkach RP. zwykli sobie [...] poborcy pretendować, odcięte albo przynajmniej moderowane było⁴²;

Do których wybierania podymnego lMc p. poborca kwitowego nie ma więcej nad groszy sześć ze wsi zupełnej ani nic od registr, jeśliby kto kwitu nie miał nic wyciągać⁴⁶.

Zatem egzektorzy za wystawienie kwitu dokumentującego uregulowanie świadczenia podatkowego otrzymywali zapłatę, zwaną w tym przypadku już nie spiśną, lecz kwitową. Spiśne i kwitowe to terminy pleonazmy.

Sejmiki, których rola znacznie wzrasta w XVII w., poświęcają od lat czterdziestych tego stulecia coraz więcej uwagi zagadnieniu ustalania wynagrodzenia poborców. Obserwujemy to w laudach sejmikowych. Mowa w nich o trzech sposobach opłacania egzektorów. Pierwszy, który przeważał — polegał na przerzuceniu ciężaru utrzymania na podatnika, na drodze obciążenia go opłatą kwitową⁴⁷. Równolegle występował drugi, sprowadzający się do ustalenia prowizyjnego salarium⁴⁸. Trzeci łączył w sobie dwa poprzednie, zezwalając poborcom na pobranie i salarium i kwitowego, jednakże występował on sporadycznie⁴⁹.

Od początku XVIII w. wydaje się brać górę tendencja do oparcia opłacania poborców na wyznaczonym przez sejmik salarium z równoczesnym zakazem wybierania kwitowego⁵⁰.

⁴¹ AGZ XX, nr 114, pkt 38 z 2.01.1618 r.

⁴² Akta krak. II, nr 102, pkt 4 z 7.01.1642 r.

⁴³ AGZ XXIV, nr 70, pkt 7 z 23.07.1653 r.

⁴⁷ Przejrzelśmy: AGZ XIX—XXV; Akta krak. II—IV; Lauda II—V; AH X. Po wyższa podstawa źródłowa odnosi się również do przyp. 47—49. Dla okresu 1618—1716 r. stwierdziliśmy 34 takie przypadki, np.: AGZ XXI, nr 35, pkt 3 z 10.02.1650 r.; nr 126, pkt 2 z 20.03.1657 r. Do tej grupy zaliczyliśmy zapiski, z których wynika, iż jako salarium poborcy otrzymują kwitowe. Uchwał takich w latach 1643—1695 było 9; przykładowo zob. AGZ XXI, nr 72, pkt 15 z 11.08.1654 r.; Akta krak. III, nr 16 z 18.08.1661 r.; Lauda III, nr 37 z 11.07.1695 r.

⁴⁸ Dla lat 1652—1711 znaleźliśmy 30 uchwał sejmikowych; zob. np.: AGZ XXI, nr 117, pkt 20 z 19.01.1657 r.; XXII, nr 1, pkt 11 z 29.12.1673 r.; Akta krak. IV, nr 4 z 12.04.1674 r. Wskażmy, że mimo sporadycznych informacji o kwitowym w laudach kujawskich, zamieszczenie w treści przysięgi składanej przez poborców sformułowania „*solarii* ichm. pp. poborców *solitis* od kwitu po szostaku od złotego grosz *salvis manentibus*”, Lauda II, nr 73 z 1670 r., oznacza zwyczajowe wybieranie kwitowego w ziemi kujawskiej w XVII w.

⁴⁹ W okresie 1643—1710 r. było tych uchwał 11; zob. m. in.: AGZ XX, nr 218, pkt 3 z 12.05.1643 r.; XXI, nr 72, pkt 15 z 11.08.1654 r.; Lauda II, nr 27 z 31.10.1658 r.

⁵⁰ Dla lat 1712—1767 naliczyliśmy 15 tego typu uchwał sejmikowych; przykładowo

W okresie stanisławowskim wprowadzono dla poborców pensje. Komisja Skarbowa w 1776 r. określiła, że za każdą ratę podatku otrzymują oni 750 zł, a w 1789 r., w związku z wprowadzeniem nowych podatków — pensje poborców podwyższono do 2200 zł⁵¹.

III

Spisne w Koronie pobierane było od jednostki osadniczej — wsi⁵². Wynika to z przywilejów wydanych przez Ludwika Węgierskiego dla instytucji duchownych w 1381 r. Wskazywano w nich:

[...] *decernimus pretextu recolligendo pecunie nullus notariorum seu eciam ministerialium quitquid [sic] exigat seu requirat nisi unum grossum de qualibet villa*⁵³.

Wybieranie spisnego od wsi⁵⁴ potwierdzają przepisy o egzekucji prowadzonej w stosunku do zalegających w płaceniu poradnego podatników. W razie niezapłacenia podatku przez wieś w terminie, była ona pociągana do odpowiedzialności⁵⁵. Inaczej było na Mazowszu, gdzie spisne wybierano od poszczególnych chłopów, nie zaś od wsi⁵⁶.

Źródła XV-wieczne odnoszące się do Korony — w przeciwieństwie do przywileju z 1381 r. — nie wskazują podstawy, od której otrzymywano spisne⁵⁷. Jak się wydaje, było to zbędne, z uwagi na obowiązują-

wo zob.: AGZ XXV, nr 139, pkt 7 z 12.09.1714 r.; nr 178, pkt 8 z 16.09.1721 r.; nr 342, pkt 5 z 15.09.1767 r. Drukowane wydawnictwa uchwał sejmikowych, odnoszące się do XVIII w., są nieliczne, w związku z tym (nie sięgając do rękopisów) nie wiemy, czy informacje zawarte w laudach ruskich nie wyrażają tylko tendencji lokalnej. Nie wiemy też, w jakim stopniu te ograniczenia odnośnie do pobierania kwitowego były przestrzegane.

⁵¹ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794)*, vol. III, Warszawa 1897, s. 124.

⁵² Matuszewski, *Immunitet...*, s. 130—131, za nim idą: Zgórnjak, *Relikty...*, s. 67; Brzeczkowski, *Podatki...*, s. 42. Podobnie przyjmuje Karbownik, *Ciążary...*, s. 59.

⁵³ CDP 3, nr 164.

⁵⁴ Wieś należy rozumieć zarazem jako jednostkę własnościową. Pan feudalny w niektórych przypadkach był pośrednikiem w przekazywaniu podatków między chłopem a egzaktorem; zob. Szulc, *Organizacja...*, s. 71, 72—74. Wystarczyło wówczas wystawienie tylko jednego kwitu dla wsi.

⁵⁵ KDWP 3, nr 1873.

⁵⁶ Senkowski, *Skarbowość...*, s. 141—142; IP, s. 456; IMT 1, s. 168 nr 95, s. 170.

⁵⁷ Zob. przyp. 32.

ce wówczas zakazy jego pobierania. Nieliczne dane źródłowe z XVI w. pozwalają przyjąć wniosek, że nadal wybierano spiśne od wsi, jak i miast, naturalnie przy okazji wystawienia kwitu podatkowego⁵⁸. Podobnie było w XVII i w początkach XVIII w., jak wynika to z ówczesnych laudów sejmikowych⁵⁹. Ale od tej zasady znajdujemy odstępstwa, bowiem w XVII w. pojawiają się w uchwałach sejmikowych informacje pozwalające stwierdzić, że sporadycznie podstawa wybierania kwitowego była inna. W kilku uchwałach sejmiku księstw zatorskiego i oświęcimskiego w Zatorze, podjętych w latach 1658—1671, natrafiamy na postanowienia o wyznaczeniu dla poborcy „kwitowego od każdego złotego grosz jeden”⁶⁰. Niewykluczone, że na pojawienie się takiej podstawy kwitowego miało wpływ wynagrodzenie (salarium) prowizyjne, pobierane w takim samym stosunku od schyłku XVI w. W tej formie kwitowego znalazła zarazem wyraz tendencja przejawiająca się w dążeniu podatników do zrzucenia z siebie ciężaru utrzymania poborców i wprowadzenia w tym zakresie zasady partycypacji ekzaktorów w wybieranych przez nich podatkach. W takim razie — jak można przypuszczać — wysokość kwitowego uzależniona była od sumy zebranego podatku, od solidności wybierającego, od niepozostawiania przez niego retent. W laudach napotykamy jeszcze dwie informacje, z których każda wymienia inną podstawę pobierania kwitowego. Sejmik relacyjny księstw zatorskiego i oświęcimskiego w Zatorze z 12.07.1655 r. wyznaczył poborcy kwitowe „od każdego lanu”⁶¹, zaś sejmik ziemski halicki z 1.08.1707 r. ustanowił „kwitowe po tyniowi od każdego dymu”⁶². Być może tą drogą, chciano — z uwagi na niską stawkę kwitowego — urealnić jej wartość. W ten sposób liczone kwitowe — jak się wydaje — dawało poborcóm większe korzyści materialne, aniżeli to pobierane od wsi⁶³.

⁵⁸ VL II, f. 672; zob. też *Lustracja województwa krakowskiego 1564 r.*, cz. I, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962, s. 167. Nie wiemy, kto otrzymywał ów kwit: soltys, pan dominialny, wieś(?)

⁵⁹ AGZ XXI, nr 2, pkt 1; nr 39, pkt 7; nr 70, pkt 7; nr 72, pkt 15; nr 163, pkt 2; XXII, nr 172, pkt 10; XXIII, nr 56, pkt 5; XXIV, nr 204, pkt 4; nr 224, pkt 5; nr 225, pkt 5; nr 233, pkt 5; XXV, nr 3, pkt 6; nr 19, pkt 16; nr 55, pkt 7; *Lauda IV*, nr 154.

⁶⁰ AGZ XXV, nr 202, pkt 4; *Akta krak.* II, nr 236; III, nr 16, 18, 72, 77, 153.

⁶¹ *Akta krak.* II, nr 199, s. 542.

⁶² AGZ XXV, nr 58, pkt 5.

⁶³ W uchwale sejmiku halickiego z 9.01.1702 r. postanowiono: „A że szczupłe kwitowe przy tak wielkich pracach teźniejszych IMć pp. egzaktorów, żeby od juramentów nie trudnili soluta, z teźże sumy wybrania rogowego *in vim meritorum* każdego z IMćów po tysiącu zł. naznaczyliśmy, które IMć z wybranej sumy odebrać sobie mają”, AGZ XXV, nr 27, pkt 8.

IV

Byłoby dziwne, gdyby przez tyle stuleci funkcjonował w Polsce jednolity sposób wynagradzania urzędników podatkowych. W sferze prawa stanowionego obserwujemy ewolucję w zakresie opłacania poborców. Począwszy od systemu polegającego na utrzymywaniu aparatu podatkowego z robocizn i dochodów w naturze pochodzących z łąnów chłopskich i folwarków oraz z wpływów z młynów, kar, dziesięciny drzewnej (czaszy Kazimierza Wielkiego), poprzez opłacanie ich przez podatników (czaszy Ludwika Węgierskiego), następnie przez partycypację egzaktorów w zebranych podatkach w postaci ryczałtu (XV — I. połowa XVI w.) aż po system noszący znamiona prowizji od zebranego podatku (od końca XV w.). W XVII w. obok prowizyjnego salarium dopuszczono drugi składnik w postaci kwitowego. Wcześniejsza postać kwitowego, spiśne (od wsi), mimo zakazów, było pobierane bezprawnie od podatników przez osoby egzekwujące podatki (XV — I. połowa XVI w.). Zatem, w tym czasie wynagrodzenie składało się z części oficjalnej i nieoficjalnej. W okresie rządów sejmikowych w praktyce występował niejednolity sposób wynagradzania, mianowicie: albo kwitowe, albo prowizja, albo jedno i drugie razem. Podkreśłmy, że zasada partycypacji poborców w wybieranych podatkach utrzymuje się niemal przez cały okres istnienia Rzeczypospolitej, by w II. połowie XVIII w. ustąpić pensji ze skarbu państwa.